

SUDBINA JEDNOG TURNJA

BRANKA VOJNOVIĆ-TRAŽIVUK
Etnografski muzej Split
Iza lože 1
HR-21000 Split

UDK 39::72
Prethodno priopćenje
Preliminary paper
Primljeno/Received: 6.12.2004.

U članku se govori o turnju - drvenom tijesku za grožđe, koji je rekonstruiran u novom prostoru Etnografskog muzeja Split. Predmet je otkupljen 1961. godine, kada je s otoka Visa dopremljen u dijelovima i u tom stanju pohranjen u depou. Godine 2004. izvršena je konzervacija i rekonstrukcija predmeta u prostoriji u kojoj su nađene rupe u podu, a koje su ostatak tijeska. Tako su desetljećima skrivene i naizgled obične grede iz muzejskog depoa dobile odgovarajuće mjesto i zaštitu.

S OTOKA VISA U DEPO SPLITSKOGA MUZEJA

Prema računu od 31.12.1961. godine, Etnografski muzej Split isplatio je iznos od 35.000 dinara Ivi Sviličić, udovici Miha Sviličića, iz Borovika kod Podšpilja na otoku Visu. Tako je otkupljen «kompletan turan sa svim priborom koji je potreban pri pravljenju vina».

Otkupu je prethodilo terensko snimanje predmeta u funkciji, o čemu doznajemo iz serije fotografija kustosice Žarke Kolin-Mladineo. One prikazuju način na koji se tijesak koristio u postupku dobivanja vina. No, vjerojatno stoga što sprava više nije bila praktična i isplativa, vlasnici su se odlučili na njegovu prodaju.¹

Nakon toga predmet je u dijelovima pohranjen u *depou*, gdje je stajao više od četrdeset godina. Tu se čuvao kao nekoliko ogromnih drvenih greda: dvije grede s polukružnim izrezima pri krajevima (čijim spajanjem nastaje jedna s kružnom rupom na svakom kraju), dvije masivne matice i dva vijka. Uz to se sačuvao debeli konop, dvije polukružne ploče i dvije zaobljene «ograde» od drvenih letvi s poprečnim, metalnim spojnicama.

Predmet nije bio sustavno čišćen, niti je bio zaštićen i dokumentiran. Vjerojatno je razlog tomu bio nedostatak prostora za predmete takve veličine, što je ostao problem do danas. To je značilo

¹ Često su se Muzeju nudili na otkup stari predmeti, koji nisu odgovarali novom načinu života, za vrijednost novih.

da nije bilo radionice za odgovarajuće postupke zaštite *turnja*, kao ni za bolji smještaj. Kako zbog svojih velikih dimenzija i težine, te rustična izgleda, nije prijetila nikakva opasnost za eventualno otuđenje,² predmet je ostao na listi čekanja za redovite postupke zaštite. Treba podsjetiti da je u vrijeme njegova otkupa u Muzeju bilo ukupno tri zaposlene osobe, od kojih ni jedna nije bila konzervator.³ Sam transport predmeta i njegovo dopremanje u muzejsku zgradu u centru grada, bio je zahtjevan i velik posao.

RUPE ZA TIJESAK U JUGOISTOČNOM DIJELU DIOKLECIJANOVE PALAČE

Godine 2004. godine otkopane su postojeće rupe za tijesak, u jednoj prostoriji u sklopu jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače. Na tom mjestu Cvito Fisković je locirao nekoliko romaničkih kuća, od kojih bi ovo mogla biti «dvokatnica sa zabatom dvokrilna krova».⁴

Kasnija istraživanja pokazala su da se u 13. stoljeću, u jugoistočnom dijelu nekadašnje antičke prostorije, nalazila romanička jednokatnica s portalom na zapadnom pročelju (Marasović 2000, 9).⁵ Krajem 14. stoljeća ona je nadvišena za jedan kat (isto, 10).

Pod mletačkom upravom ovdje se formira samostan sv. Klare. Godine 1424. venecijanski senat dodjeljuje Klarisama trošne kuće s jednom kapelom, koje obećava popraviti, te uz njih otkupiti još neke

² Razumljivo je da su se opsežnijom dokumentacijom i odgovarajućim smještajem štitili predmeti veće novčane vrijednosti i atraktivnijeg izgleda, kao npr. zlatni nakit.

³ U razgovoru s tadašnjom ravnateljicom Muzeja, Ildom Vidović-Begonja, saznala sam više o problemima etnografsko-muzeografskog rada, koji se danas čine apsurdnim. Zato ne smijemo zaboraviti napore kojima je tadašnja generacija kulturnih djelatnika ipak uspjela sačuvati i obogatiti funduse splitskih muzeja i galerija.

⁴ «Broj 42. Dvokatnica sa zabatom dvokrilna krova, zidana nepravilno klesanim kamenom. Prozor ima srpast luk i široke doprozornike, s kojima se prag jedva dodiruje. Sred zabata je okrugli prozor ukošena profila. Uz kuću je dvorište ograđeno zidom, koji je, prije nego što bijaše zazidan, završavao nizom zubaca dvokrilnog gibelinskog završetka...» (Fisković 1952, 169).

⁵ «U 13. stoljeću u jugoistočnom uglu nekadašnje središnje dvorane je romanička jednokatnica s portalom na zapadnom pročelju. Romanička vrata na prvom katu istog pročelja upućuju na postojanje vanjskog stubišta. Na južnom pročelju prvog kata te kuće sačuvani su romanički prozori» (Marasović 2000, 9).

okolne kuće u sličnom stanju.⁶ Tako ovdje nastaje samostanski sklop, koji se stoljećima mijenjao i prilagođavao novim arhitektonskim i urbanističkim situacijam.⁷ U 19. stoljeću tu je djelovala i prva ženska osnovna škola u Splitu. Klarise napuštaju ovaj prostor 1884. godine i sele na Lučac (Marasović 2000, 11-17).

Prema nacrtima i opisima samostana s kraja 19. st., prizemni zapadni dio bio je gospodarskog sadržaja. Tu je s vanjske strane (na današnjoj poljani Iza vestibula) bio javni bunar, a sa sjeverne strane cisterna za vodu. U jednoj prostoriji bio je tijesak za vino i ulje (Piplović 1997, 9).

Prema tlocrtu samostana iz 1885. godine, kojeg je izradio Ante Bezić, tijesak se nalazio upravo na mjestu gdje je izvršena današnja rekonstrukcija.

U istočnim prostorijama nekadašnjeg samostana otvorena je 1898. godine *Pučka kuhinja*.

Tijekom 19. stoljeća srušeno je nekoliko starih kuća istočno od kompleksa samostana sv. Klare, te su na njihovim mjestima izgrađene nove. Tako je prema projektu iz 1897. godine podignuta nova kuća A. Miniga, istočno od samostana. Na tlocrtu prizemlja vidljivo je da je jugoistočna prostorija (B) planirana kao konoba s *turnjom i toćom*, odnosno tijeskom za mošt i spravom za gnječenje maslina. Stanko Piplović objašnjava da je iza zgrade koludrica prema istoku bila *konoba* Ante Miniga, pok. Jurja, a sa sjevera u produženju trokatnica istoga vlasnika (Piplović 1997, 10).

TURANJ U TRADICIJSKOJ KULTURI JADRANA

Ida Vranić, kustosica Muzeja, provela je 2003. godine terensko ispitivanje funkcije i uloge tijeska za vino na otoku Visu, u sklopu istraživanja tradicijskoga vinogradarstva i vinarstva, pri čemu je koristila postojeću etnološku literaturu o *turnju* i dosadašnje terenske zapise (iz arhive EMS-a). U članku koji je uslijedio detaljno je opisala postupak prerade grožđa, te naglasila da se u različitim fazama razvoja sprave za tiještenje odvijala istovremena upotreba

⁶ «Tekst iz odluke Senata o kućama 'koje su u ruševnom stanju', a dodjeljuju se Klarisama, te onim koje je trebalo kupiti za proširenje samostana, odnosi se na dvorište 13A, kuće 13B i 13C, te dvije kuće zapadno od njih na istočnoj strani ulice koja iz Vestibula vodi prema jugu. Taj sklop na sjevernoj je strani graničio sa crkvom sv. Andrije» (Marasović 2000, 11).

⁷ O tome detaljnije u navedenoj literaturi (Duplančić, Marasović, Petrić, Piplović).

raznorodnih elemenata. Tako je početkom 20. stoljeća otpočela upotreba drugoga tipa, tj. pomičnog *turnja* manufakturne proizvodnje, s jednom čeličnom *lozom* (vijkom). Istovremeno, a ponegdje još sredinom 20. stoljeća, stari tip još je bio u upotrebi. Danas su ostali sačuvani tek poneki njegovi dijelovi u starim kućama ili kao dekoracija javnih konoba (Vranić 2003, 85).

Upotreba ove sprave opisana je i u Dubrovačkoj Župi kao *tijes za vino i masline*, koji je sav načinjen od drva (Oštrić 1954, 455).

Istražujući tzv. seosku arhitekturu Dalmacije, Mirko Miličić je naglasio da je ovaj tip sprave za tiještenje mošta antičkoga podrijetla. On je povezo nalaz rimske *turnjačice* u Docima, u Kaštel Gomilici, koja se upotrebljavala još u 12. stoljeću, s Katonovim opisom *turnjačice* iz 2. stoljeća prije naše ere i Plinijevim zapisom iz 1. stoljeća (Miličić 1955, 198). Na kraju citira Ljubu Karamana: «...konzervativno dalmatinsko seosko pučanstvo još danas u nekim selima dobiva vino i ulje na isti način kao u rimsko doba; pače da se djelomice za to uporebljavaju ostaci namještaja rimskih *turnjačica*» (isto).

Iz crteža rekonstrukcije *tijeska* prema Plinijevom opisu (Mileusnić 1994, 21) vidljivo je da se radi o tipu rasprostranjenom na području od Slovenije do Rumunjske, koji se upotrebljavao kao *tijesak* za grožđe i druge vrste voća. U sjevernoj Hrvatskoj to je *tijesak* s horizontalnom gredom koja je na jednom kraju učvršćena između dva uspravna drvena stupca, a na drugom otežana kamenim utegom (Šestan 1999, 28).

Za jadransko područje karakterističan je drugi tip *tijeska* u dvije varijante. Prva, kojemu pripada i naš *turanj*, ima dva vertikalna vijka na suprotnim stranama podloge, spojena odozgo horizontalnom gredom, s dvije matice iznad nje. Druga varijanta također ima dvije vertikalne i jednu horizontalnu gredu koja ih spaja, ali jedan vijak s maticom u obliku poluge, po sredini (Šestan 1994, 70).

Ove varijate i tipovi *tijeska* imaju podrijetlo u antici, te su se kasnije sačuvali s manjim izmjenama. Kako su ih i Rimljani preuzeli od Grka, a od njih i drugi narodi prilagođavajući ih lokalnim potrebama i tradicijama, ostaje otvoreno pitanje određenja prvog tipa kao srednjoeuropskog. Zanimljivo je da je u podrumu amfiteatra u Puli bila izložena rekonstrukcija tipa *tijeska* s kamenim utegom, koji nije potvrđen na ovom području u recentnim istraživanjima (Šestan 1999, 57).

U Dalmaciji je u srednjem vijeku prisutan uzgoj vinove loze⁸ i maslina o čemu govore i neke odredbe Splitskoga statuta. Koristile su se još uvijek *rimске turnjačice*, kao ona iz Kaštel Gomilice (Miličić 1955, 198), a možda i tjesak iz okolice Salone (Šestan 1999, 56).

Vinogradarstvo i maslinarstvo bile su dvije osnovne poljoprivredne grane tradicijske kulture Dalmacije, odnosno njenog primorsko-otočkog dijela. Naročiti razvoj vinogradarstva uslijedio je u 19. stoljeću, pogotovo u Splitu. Sačuvani su kameni *podovi* drvenih *turnjeva*,⁹ koji su se koristili još početkom 20. stoljeća u splitskim predgrađima: Varošu, Manušu i Lučcu,¹⁰ kao i opis tzv. turnjačine (Kovačić 1971, 115-116).

Iz svega toga može se zaključiti da je ovakav tjesak bio karakterističan za Dalmaciju u 19. stoljeću, ali da je znatno starijeg, antičkog podrijetla. U svom dugom trajanju ova gospodarska sprava mediteranske provenijencije, koja je široko rasprostranjena u jadranskom području, upravo je primjer procesa tradiranja u dijakronijskom smislu.

NOVI ŽIVOT PREDMETA - KONZERVACIJA I REKONSTRUKCIJA

Planirana zgrada Etnografskog muzeja u jugoistočnom dijelu Dioklecijanove palače (Severova ulica br. 1), nalazi se na prostoru prepunom arheoloških nalaza. Prema dosadašnjim istraživanjima, spomenute rupe u podu, koji je zapravo svod podruma Dioklecijanove palače, Radoslav Bužančić je definirao kao ostatak tjeska za vino romaničke kuće (Bužančić, 2004).

Nakon što su u podu otkopani ostaci prethodnog *turnja*, odnosno rupe u kojima su bile *loze*, odlučeno je da se na tom mjestu prezentira predmet, koji se u dijelovima čuva u muzejskom *depou*. Tada se krenulo u otkopavanje bazena kamenice, u koju se iscijeđena tekućina odlijevala.

⁸ U prilog tome ide i reljefni prikaz obrade vinove loze na Radovanonom portalu u Trogiru.

⁹ Ispred kuće u Vukasovićevoj ulici 16, u ulici Kraj sv. Luke 29, te u Bilanovoj ul. br.16 (Ercegović 2000, 115).

¹⁰ Ivan Kovačić spominje da ih je u to vrijeme bilo između dvadeset i trideset. Međutim, nije ih bilo u predgrađu Dobri, jer je tu teren nizak (Kovačić 1971, 115).

Preparator Muzeja, Sandro Vimer, u ožujku 2004. godine započeo je postupak konzerviranja vijka (*loze*) i matice (*škrove*), te oplošja valjka u dva dijela (*lisa*) i dvije polukružne ploče (*pogače*). Nakon čišćenja površine odprašivanjem, provedeno je uništavanje nametnika insekticidima, te impregnacija parafinom. Ovaj se postupak provodio u prostoru gradilišta nove muzejske zgrade. Naknadno je tretirana i poprečna greda u dva dijela (*kobila*).

Potom je u travnju pridružena i druga *loza* i *škrova*, koji su već bili izloženi u sklopu postave Muzeja, u zgradi na Pjaci. Ovi dijelovi turnja već su bili konzervirani i inventirani, te se sada vršilo ujednačavanje stanja materijala svih dijelova i kompletiranje dokumentacije.

Za rekonstrukciju cjeline trebalo je izraditi i nove dijelove: *podić* od kamena, novu *pilu* tj. kamenicu, te novu *kobilu* - poprečnu gredu u dva dijela, jer postojeća nije odgovarala razmaku rupa u podu. Kamene dijelove izradio je klesar Ivan Gotovac prema uputama R. Bužančića iz Konzervatorskog odjela (Ministarstva kulture) u Splitu.

Prilikom spajanja drvenih dijelova ipak se upotrijebila stara *kobila*, s tim da se nije sklopila do kraja. Tako je izvedena cjelina *turnja* kombinacijom autentičnih drvenih dijelova, kao i mjesta na kojem se nalazio, te novih kamenih dijelova.

Na kraju treba reći da je transport kamenih dijelova i spajanje cjeline bio vrlo naporan posao, pri kojem se, nažalost, dogodila i veća ozljeda na radu.

Rekonstruirani *turanj* mogao se prvi put vidjeti 5. svibnja 2004. godine u sklopu *Otvaranja prve faze Etnografskoga muzeja Split*.

DOSADAŠNJI REZULTATI

Nalaz rupa u kojima je stajao tijesak bila je sretna okolnost, koju je u trebalo objeručke prihvatiti. To je omogućilo prvu rekonstrukciju jednog voluminoznog predmeta iz gotovo stoljetnog fundusa Etnografskog muzeja Split, u odgovarajućem prostoru, koji je i sam bio njime određen u jednom povijesnom razdoblju. Time je izvršena primjerena zaštita predmeta i lokaliteta.

Rezultat ove akcije je rekonstruirani muzejski predmet, koji se toliko uklopio u novi prostor da se doživljava kao njegov organski dio.

Sada se otvorio niz pitanja vezanih uz njegovu upotrebu u ovom prostoru. Sigurno je da je krajem 19. stoljeća, unutar

jugoistočnog kompleksa Dioklecijanove palače u Splitu, postojala potreba za ovom gospodarskom spravom.

Iz toga proizlaze i druga pitanja povezana s načinom života stanovnika ovoga dijela Splita u nedavnoj prošlosti, odnosno s njihovom kulturom, kao npr. pitanje o odnosu urbanog i ruralnog ili o samoj njihovoj definiciji unutar spomenutog konteksta. Dosadašnja historijska istraživanja, koja su se bavila «velikim» ljudima i događajima, nisu nam ni mogla ponuditi odgovore.

LITERATURA:

BUŽANČIĆ, Radoslav (2004): *Crkva sv. Andrije de Fenestris u odaji careva stana* (katalog izložbe), Etnografski muzej Split, Split.

DUPLANČIĆ, Arsen (1995): Kamena kustodija iz crkve sv. Andrije de Fenestris u Splitu, *Kulturna baština* 26-27, Split, str. 29-36.

ERCEGOVIĆ, Anita (2002): *Pučka arhitektura starih splitskih predgrađa*, Književni krug, Split.

FISKOVIĆ, Cvito (1952): Romaničke kuće u Splitu i Trogiru, *Starohrvatska prosvjeta* 2, Zagreb, str.129-178.

KOVAČIĆ, Ivan (1971): *Suze i smij starega Splita*, Split.

MARASOVIĆ, Jerko (2000): *Prostorni razvoj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače u Splitu*, rukopis.

MILEUSNIĆ, Zlatko (1994): Oleaster...Oliva Europea...Maslina, U: *Ljudi i masline* (katalog izložbe), Etnografski muzej Zagreb, Zagreb, str.5-40.

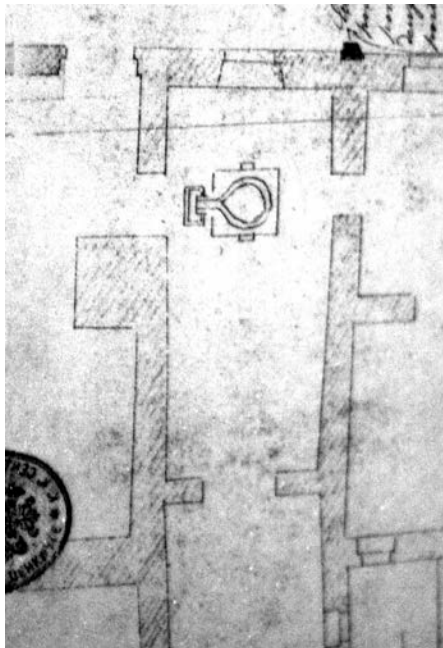
MILIČIĆ, Mirko (1955): *Nepoznata Dalmacija*, Arhitekt, Zagreb.

OŠTRIĆ, Olga (1954): Etnografska istraživanja u Dubrovačkoj Župi, *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, Dubrovnik, str.443-472.

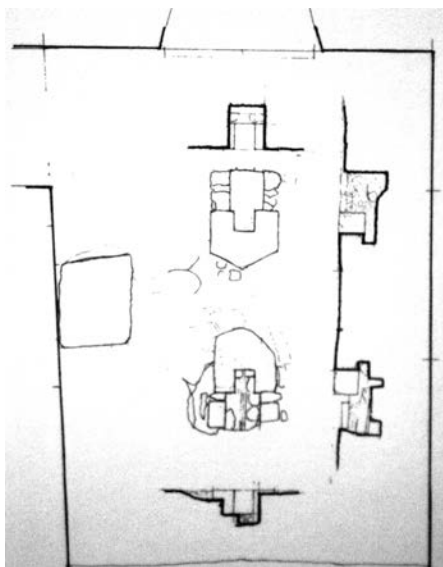
PIPLOVIĆ, Stanko (1997): Drugi samostan Klarisa u Splitu, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 13, Split, str. 5-29.

ŠESTAN, Ivica (1999): *Vino i tradicija* (katalog izložbe), Etnografski muzej Zagreb, Zagreb.

VRANIĆ, Ida (2003): Prilog etnološkom istraživanju otoka Visa, *Etnologica Dalmatica* 12, Split, str. 77-95.

Sl. 1. A. Bezić - tlocrt dijela samostana sv. Klare (s naznačenim tijeskom), 1885. g.

Sl. 2. Tlocrt arheoloških nalaza 2004. g.

Sl. 3. Stezanje "tiska", Borovik, Podšpilje, o. Vis, 1961. g.

DESTINY OF A WINE PRESS (Summary)

The paper deals with a wooden device for pressing grapes, which was reconstructed on the newly opened premises of the Ethnographic Museum of Split. The object was acquired in 1961, when it was delivered in pieces from the island of Vis and deposited as such in the Museum storage. In 2004 the object's restoration as well as reconstruction was done in the place where ground holes for setting up wine-press screws were found. So the parts of the press, which seemed to be just ordinary beams, for decades hidden from the public eye, have finally become properly placed and preserved.

